

לשוננו לעם

עורכים: דוד טלשיר, חיים א' כהן, יוסף עופר

מתוך

כרך מז, תשנ"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

"חזק ונתחזק" בספרות העברית החדשה

ד"ר ישראל בן-דוד ומורי פרופ' יעקב ש' שפיגל דנו לאחרונה במנהג אמירת "חזק ונתחזק" ובניקוד מילת **ונתחזק**.¹ ברצוני להוסיף שלושה מקורות משל שלושה סופרים עבריים בני העת החדשה, הנוגעים למטבע לשון זו.

1. הסיפור "שם ויפת בעגלה" של מנדלי מוכר ספרים נדפס (בלא ניקוד) בעיתון "כורת" באודסה בשנת תר"ן (1890), וכונס בתוך "כל כתבי מנדלי מוכר ספרים", תל-אביב תשי"ח, עמ' שצט ואילך. בסוף הסיפור נכתב:

שישו בני מעי, שזכיתי לראות את יפת באהלי שם לומד הלכות הגולה.
חזק פאני יפת, ועשה חיל בלמודך לטובתך ולטובת רבך, חזק חזק
ונתחזק שנינו.

ודאי נטל מנדלי נוסח "חזק חזק ונתחזק" ממנהג אמירתו בסיום ספר מהתורה, והרי לנו מקור נוסף למקורות שמביא שפיגל, מסוף המאה שעברה, לקיום נוסח זה.²

2. חיים נחמן ביאליק כתב בשנת תרע"ה (ביער מאלין) שיר, "למנצח על-המחולות" שמו (כל כתבי ח"נ ביאליק, תל-אביב תרצ"ח, עמ' סא), ונמצא בו בית זה:

נְתַלְפְּדֵה-נָא יַחַד, אִישׁ בְּאַחִיו יִתְמַזְג -
חֲזַק וְחֲזַק וְחֲזַק וְחֲזַק וְחֲזַק וְחֲזַק!

ביאליק, שהיה מלא ידיעות כרימון בספרות הרבנית ובמנהגי ישראל, שיבץ כידוע בכל שיריו קטעי פסוקים ורמזי מנהגים, וכאן השתמש במנהג אמירת "חזק" שבבית הכנסת. את ההברה האחרונה במילים **יתמזג, נתחזק** ניקד בקמץ, ואפשר שמכאן ראייה נוספת לדברי בן-דוד ושפיגל³ לומר "ונתחזק" כלשון הפסוק בשמואל ב י, יב: "חזק ונתחזק בעד עמנו" (אלא שבשיר, ולפי עדויות אחדות גם בבית הכנסת, האמירה היא בקמץ; משום שמילת **ונתחזק** עומדת בסוף הדיבור). ואם כנים דברינו, גם שילוש המילה **חזק** בשיר נבע ממנהג הנזכר בספרים, לומר **חזק** שלוש פעמים.⁴ מצד שני, ייתכן שלא שילוש המילה יש כאן כי אם שילוב שני צירופים: **חזק וחזק** - על פי דניאל י, יט: "אל תירא איש חמדות שלום לך חזק וחזק" (ויש לראות בפסוק זה שבדניאל

מקור קדום מאוד להכפלת המילה **חזק** בלשון הברכה⁵ עם **חזק ונתחזק** שבספר שמואל. שילוב שני הצירופים יחדיו עולה יפה עם משקל השיר.

3. במאמרו של פרופ' אהרן מירסקי "על מלאכת התרגום" (הארץ, כ"ג בתמוז תשנ"ה, 21.7.95) נמצא קטע העוסק בלשונו של שלונסקי המתרגם והנוגע לענייננו. הדברים אמורים בתרגום "הדון השקט" למיכאיל שולוחוב (כרך א, תל-אביב 1953). הקורא יסלח לנו על הציטוט הארוך; סגנונו הנהיר והמלוטש של המחבר ודאי יעמוד לזכותנו:

קוזאק ששהה בצבא הרבה, והוא נושא עיניו להיות קצין, ותוחלתו מתאחרת לבוא, רגילים הבריות לחזק את רוחו ולדבר על לבו ולומר לו: אתה הקוזאק, בל תרפינה ידך, הוסף והטה שכמך, ואמץ את כוח הסבל שלך, וסוף שתגיע להיות קצין. כמו שאומרים: סוף הכבוד לבוא. והנה דבר זה נאמר בנוסח של פתגם, והוא מאמר המורגל בפי הבריות, ולפי שהוא פתגם אי אפשר לו להיות ארוך; ברוסית הוא נאמר בארבע מילים: Терпи казак атаманом будешь! [...] והנה שמעתי מפי שלונסקי שסיפר ואמר: מעשה שנודמן לי באחד הספרים שתרגמתי. נודמן לי המאמר הזה. אמרתי בלבי: פתגם זה אף על פי שקצר הוא יש בו הרבה דברים וטבעים מן התרבות הרוסית, וסימנים מאורחות חייהם. ארבע מילים בסך הכול. ויש בו קוזאק ויש בו אטמן [=קצין], ויש בו ציפייה להיות ראש לקוזאקים, ויש בו עידוד שלא להתייאש מן התקווה, ועוד ברכה: שמשאלתו תתקיים. אמר שלונסקי: אף אני אעמיד לו תרגום שיהיה שקול כמותו. אלך אל פינה עמוקה בתרבות העם היהודי, לא אל רעיון, ולא אל דברי מחשבה, אלא אל מאמר שיש בו עידוד ויש בו חיזוק ופניו אל העתיד, והוא נאמר בלא נחת אלא בקול רם ובהמולה. אקח את הדפוס של המאמר, ואשים בו את התוך של המאמר הרוסי. וסך הכול יהיו בו שלוש מילים. ועוד אמר שלונסקי: כיוון שבא המאמר אל הלשון העברית, אעשה לו עוד זאת: תחת אשר המאמר הרוסי קולותיו קהים, ורוחו כבדה, אצהיל את קולותיו ואשווה לו פנים שמחות, וכל השומע, גם הקוזאק וגם הקורא, יִשְׁחָקוּ לוֹ. וכך תירגם: חֲזַק קוזאק וְתִתְקַזֵּק. כאן יפה כוח התרגום העברי מכוח הדברים האמורים בלשונם.

המעין בתרגום עצמו ימצא "חזק חזק ותתקזק" (עמ' 179), היינו בלשון הקרובה יותר לביטוי העברי המקורי. במאמרו ניקד מירסקי "וְתִתְקַזֵּק", אך שלונסקי עצמו ניקד שם "וְתִתְקַזֵּק" (!) וכך הובא הביטוי כולו ("חֲזַק חֲזַק וְתִתְקַזֵּק") גם ב"מילון חידושי שלונסקי" ליעקב כנעני.⁶

הערות

1. "בן דוד, "קריאה תמה", לשוננו לעם מו (תשנ"ה), א, עמ' 24-26; י"ש שפיגל, "אמירת חזק ויישר כוח", שנתון בר־אילן כו-כז (תשנ"ה), עמ' 343-370 (להלן: שפיגל, א); הנ"ל, "חזק חזק ונתחזק", לשוננו לעם מו (תשנ"ה), ד, עמ' 178-180 (להלן: שפיגל, ב).
2. שפיגל, א, עמ' 354-357. דברי מנדלי הובאו כאן כנוסח שפורסם לראשונה. ב"כל כתבי" שונה הנוסח במקצת. ברכה לברכה פישלר ממפעל המילון ההיסטורי במדור לספרות חדשה שבאקדמיה ללשון העברית, שעזרה לי במציאת דבריו.
3. בן דוד, שם; שפיגל, א, עמ' 355-357 ובהערות; שפיגל, ב, שם.
4. ראה שפיגל, א, עמ' 352-357.
5. ראה שפיגל, א, עמ' 356, סוף הערה 59.
6. תל־אביב תשמ"ט, עמ' 81.